

Ганяк В.Й.,
аспірант кафедри національної безпеки НАДУ

Взаємодія науки й релігії у протидії загрозам національній безпеці в суспільно-релігійній сфері України

На підставі всебічного аналізу реального стану суспільно-релігійної сфери нашої країни і домінуючих загальносвітових тенденцій суспільного розвитку пропонується стратегічне бачення взаємодії науки і релігії у подоланні існуючих проблем, реальних та потенційних загроз національним інтересам України в забезпеченні свободи совісті й релігії.

Ключові слова: національна безпека, еволюція, конвергенція, синергетика, зона біфуркації, аттрактор, наука і релігія.

Ганяк В.И. Взаимодействие науки и религии в противодействии угрозам национальной безопасности в общественно-религиозной сфере Украины

На основании всестороннего анализа реального состояния общественно-религиозной сферы нашей страны и доминирующих общемировых тенденций общественного развития предлагается стратегическое видение взаимодействия науки и религии в преодолении существующих проблем, реальных и потенциальных угроз национальным интересам Украины в обеспечении свободы совести и религии.

Ключевые слова: национальная безопасность, эволюция, конвергенция, синергетика, зона бифуркации, аттрактор, наука и религия.

Haniak V.Y. Interaction of science and religion in countering threats to national security in the socio-religious sphere at the beginning of Ukraine

The article is based on a comprehensive analysis of the real state of social and religious sphere of the our country and the prevailing global trends of social development proposed strategic vision of interaction between science and religion to overcome existing problems, real and potential threats to the national interests of Ukraine to ensure freedom of conscience and religion.

Key words: national security, evolution, convergence, synergy, bifurcation zone, attractor science and religion.

Постановка проблеми. Серед величезного спектра позанаукового знання на особливу роль завжди претендувало і претендує релігійне знання, яке є однією з найбільш ранніх його форм і спрямовується за межі раціонального у сферу надприродного та трансцендентного.

Основне питання про взаємодію релігії й науки протягом багатьох століть зосереджувалося на розв'язанні проблеми співвідношення віри та розуму, тобто порівняльного значення релігійних істин, які отримані за допомогою одкровення, та істин, здобутих логічним шляхом, тобто розумом. Абсолютизація будь-яких з цих істин завжди заганяла людство в глухий кут: призводила до виключного панування атеїзму чи клерикалізації суспільного життя.

В умовах глобальної кризи сучасна наука змушена мімікрувати, змінювати свій імідж незаперечного арбітра в пізнанні й доцільному перетворенні світу, приборкувати свої претензії на фундаменталізм і надійність критеріїв людської діяльності, більш тверезо оцінювати свої реальні і, на жаль, досить обмежені можливості в створенні гармонійного матеріального і духовного середовища існування людини і людства [9]. Вищевказані факти та різні телеологічні підходи до істини науки і релігії змушують глибше подивитися на можливості їх взаємодії на початку XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські, політологічні, правові, соціологічні та релігієзнавчі аспекти досліджуваної проблеми висвітлювались у роботах вітчизняних дослідників: А.Колодного, М.Бабія, О.Гокуши, Г.Друзенка,

С.Здіорука, В.Єленського, М.Паліченка, М.Лагодича та ін. Вагомий внесок в дослідженні окремих аспектів вищевказаної проблеми зробили російські вчені – І.Понкін, Л.Мітрохін, М.Кузнецов та ін.

Загальним проблемам національної безпеки України були присвячені роботи І.Бінька, О.Бодрука, О.Гончаренка, В.Горбуліна, О.Данільяна, В.Ліпкана, О.Мітрофанова, В.Мунтіяна, Н.Нижник, С.Пирожкова, Г.Перепелиці, Г.Почепцова, Ю.Римаренка, Г.Ситника та ін.

Певну підказку нашому дослідженню надав В.Степін, який провів теоретико-філософський аналіз засад західної цивілізації, у якому особливу увагу приділив закладеним в неї базовим цінностям – універсаліям (демократія, наука, християнство).

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз наукової літератури останніх років [3; 6; 9] свідчить, що з методологічних позицій колишніх науково-концептуальних підходів (ефект тунельного зору) неможливо надати вичерпну відповідь на питання: “Що є визначальним у процесі побудови взаємодії науки й релігії на початку XXI ст.?” Нове бачення вищевказаної проблеми може надати синергетика – наука, яка об’єднала методологію міждисциплінарних досліджень та дає можливість розглядати еволюцію суспільства як процес самоорганізації, у якому є місце як для випадковості, так і необхідності.

Цілі та завдання дослідження. Мета цього дослідження полягає в аналізі механізму взаємодії науки й релігії та ефективних форм його реалізації у протидії загрозам національній безпеці в суспільно-релігійній сфері України.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі дослідницькі завдання:

- розглянути кризу науки й релігії в сучасному світі з позицій соціальної синергетики і визначити стадію, на якій вона сьогодні перебуває;
- проаналізувати загрози національній безпеці в суспільно-релігійній сфері України на початку XXI ст.;
- провести аналіз можливих принципів і форм взаємодії науки й релігії в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криза сучасної науки й релігії багато в чому пов’язана з цивілізаційною кризою західного світу, який будучи домінуючим протягом багатьох століть визначав і визначає напрям розвитку людства. Значне зростання впливу глобалізації на планеті з кінця минулого століття лише прискорило настання цивілізаційної кризи Заходу. Яким чином відбулося це прискорення? Особливо помітним у вищевказаний період стало нав’язування всім країнам системи західних цінностей, що в остаточному підсумку призвело до посилення у світі двох суперечливих тенденцій. З одного боку, глобальний наступ агресивної секуляризації, а з другого – виникнення зворотної її реакції – десекуляризації окремих країн і регіонів.

Щоб краще зрозуміти сучасні проблеми західної цивілізації, слід повернутися до витоків її становлення, тобто до епохи Нового часу, коли закладалися підвалини її майбутнього розвитку. Але тут виявляється, що й досі серед учених не існує єдиної думки щодо визначення, що слід вважати корінням європейської цивілізації.

Так, Р.Осборн, аналізуючи всесвітньо-історичний процес західного світу, не знаходить у ньому жодних стійких закономірностей чи ідейних констант, тобто безперервності однієї чітко окресленої традиції. Він переконаний, що для того, щоб деякий історичний феномен справив значний вплив на розвиток цивілізації потрібно

одночасне поєднання кількох об'єктивних чинників та реалізація певної сукупності випадкових подій [6].

Такі відомі дослідники, як С.Гантінгтон і Ф.Конечний, вважають, що релігія є одним із центральних елементів будь-якої цивілізації [11]. Водночас, на думку С.Гантігтона, західну цивілізацію може досить сильно розхитати послаблення її центрального компонента – християнства. Усе меншу частку становлять ті європейці, які заявляють про свої релігійні переконання, слідують релігійній практиці і беруть участь у релігійній діяльності. Ця тенденція відображає не стільки вороже ставлення до релігії, скільки байдужість до неї [1].

Не намагаючись розглянути весь спектр думок щодо вищезгаданих витоків, лише згадаємо, що останні наукові дослідження (А.Гуссейнова, Л.Косарева, А.Коротаяєва, А.Малкова, Д.Халтуріна та інших), які стосуються висвітлення епохи Нового часу, зосереджуються навколо проблеми: що вплинуло більше на формування світогляду людини того часу: нові морально-етичні цінності чи розвиток економічних відносин і науки? Ця суперечка триває вже досить довгий час: на першому наполягають послідовники німецького соціолога М.Вебера, а друге відстоюють прихильники діалектико-матеріалістичної теорії [2].

На нашу думку, неоднозначні відповіді щодо витоків західної цивілізації тільки зайвий раз засвідчують, що в реальності ми маємо справу зі складною соціальною системою, що живе відповідно до законів самоорганізації. Саме тому І.Прігожин у своїй роботі “Філософія нестабільності” підкреслює необхідність пошуку нових форм осмислення реальності, яка відкривається нам крізь призму синергетики [7].

Сучасний період нестабільності у світі з позицій соціальної синергетики визначається як глобальна біфуркація, тобто стан невизначеності, коли з'являється як мінімум кілька альтернатив його майбутнього розвитку. Епоху Нового часу також певною мірою можна вважати схожою зоною біфуркації (друга половина XVI – початок XVII ст.), яка виникла внаслідок кризи європейської цивілізації.

Яке ж підґрунтя мала тогочасна криза? Епоха Відродження відкрила новий етап у житті людини: чільними стають ідеї раціоналізму і гуманізму. Гуманісти Ренесансу переконані в тому, що людина, як і Бог, має свободу волі у своїх діях, тому вона сама керує своєю долею і суспільством, роблячи раціональний вибір. Наприклад, М.Кузанський (1401–1464) прямо стверджує: “людина є другий бог”. Але вже з початку XVI ст. ренесансний гуманізм переживає глибоку кризу: свобода волі була замінена придушенням й винищенням інакомислячих, тобто тих, хто не хотів підкорятися сильній владі. Настає період розчарування в ідеях ренесансного гуманізму. Певною мірою ця криза стала однією з причин появи нових течій радикальної Реформації, які намагалися вирвати людину з кайданів Католицької церкви і міцних обіймів вже існуючого руху Протестантизму (М.Лютера і Ж.Кальвіна) [2].

Головною спільною причиною, що дає змогу поєднувати тогочасну кризу із сучасною, можна вважати невдалу спробу західної цивілізації нехтувати роллю релігії в суспільному розвитку. Після довгого періоду секуляризації відчувалася необхідність повернення до християнських цінностей. Посилення процесу диференціації (появи великої кількості національних релігій) призвело до низки релігійних конфліктів, що часто знаходили своє продовження у вигляді жорстких війн. Але, крім процесу диференціації, на початку біфуркації вже спостерігається (хоча й слабкий) процес інтеграції: робляться спроби поєднати гуманістичні цінності Відродження, що базувалися на ідеях античної філософії, з християнською мораллю.

Така конвергенція науки і релігії з часом призвела до появи нової науки – етики, яка стала рятівним колом європейської цивілізації на довгі століття. Р.Декарт недаремно розмістив етику на верхівці дерева наук, сподіваючись, що європейці будуть орієнтуватись у своєму розвитку на високі моральні ідеали. Великі економічні зрушення того часу та нові відкриття в науці знову примушують західну людину повірити у власні сили, відводячи релігії лише другорядну роль. З позицій синергетики цей факт означає, що західною цивілізацією був зроблений вибір на пряму руху до певного атрактора.

Цікаво, що вже тоді зустрічаються приклади критики ідеологів обраного курсу. Так, протестант-социніан Ф.Кайпер, критикуючи твердження Б.Спінози, що найбільшим благом для людини є пізнання та любов до Бога, вказує на наявність у ньому певних суперечностей. Якщо єдиним Богом є природа, то найбільшим благом для людини є отримання задоволення від природи тут і зараз, тобто в можливості захопити для себе найбільшу частку усіх задовольень у світі [12]. Авторитет етики виявився недостатнім серед інших наук, які внаслідок збільшення спеціалізації все частіше робили заяви про власну самодостатність у визначенні свого шляху розвитку. Неважко зауважити, що в міру поступового послаблення ролі релігії в західній цивілізації справдилися найгірші прогнози щодо загроз її існуванню і вона знову опинилася на роздоріжжі.

Незважаючи на те, що рівень релігійності життя в Україні протягом останніх років ще демонструє стійку динаміку до зростання внаслідок інерції процесів духовно-релігійного відродження українського народу після розпаду СРСР, все ж під час проведення глибшого аналізу реального стану та перспектив розвитку суспільно-релігійної сфери слід ураховувати глобальні тенденції сучасного світу.

Цілком зрозуміло, що поліконфесійне суспільство, яким є Україна, конфліктогенно за самою своєю природою. Однак якщо західні демократії вже встигли вибудувати більш-менш прийнятні механізми цивілізованого попередження та вирішення конфліктів у суспільно-релігійній сфері, то перехідне українське суспільство лише робить перші кроки в цьому напрямі. Не дивно, що після отримання Україною незалежності та можливості вільного розвитку різних релігій, у наступний період було відзначено велику кількість релігійних конфліктів у цій сфері.

Велику небезпеку криє в собі низький рівень як релігієзнавчої, так і релігійної освіти українського населення. І це при тому, що більшість населення країни вважає себе віруючими. Цей факт дає простір для різного роду маніпуляцій на релігійному ґрунті політикам, громадським діячам та представникам окремих релігій. Прикро, коли до релігійних суперечок долучаються деякі науковці, та починають коментувати наукові чи релігійні питання залежно від власних релігійних уподобань у солідних наукових виданнях, порушуючи тим самим принцип позаконфесійності.

На початок 2013 р. в українському парламенті вже сформовано чотири міжфракційні депутатські об'єднання, що бажають опікуватися суспільно-релігійною сферою. Боротьба закладається навіть в назві багатьох з них (наприклад “На підтримку канонічної Православної Церкви”, “За Єдину Помісну Православну церкву”), вже не кажучи про напрями їхньої практичної діяльності, що навряд чи будуть відповідати національним інтересам країни. Такі спроби розхитати більш-менш спокійну ситуацію в цій сфері, що спостерігалася протягом останніх років, є досить небезпечними для поліконфесійної держави. Тому необхідно чітко визначити, чи хоча б приблизно окреслити, що слід розуміти під національними інтересами в суспільно-релігійній сфері України.

Поділяючи думку Г.Ситника, під національними інтересами будемо розуміти сукупність збалансованих інтересів людини (громадянина), суспільства держави, відсутність реалізації яких не гарантує збереження національних цінностей, державного суверенітету, територіальної цілісності та прогресивного суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку України [8]. Формування національних інтересів у цій сфері та їх розвиток відбувається протягом всієї історії країни, духовного поступу її суспільства. З нашої точки зору, це, передусім, забезпечення свободи совісті й релігії, збереження і розвиток національної та культурно-релігійної ідентичності української нації, корінних народів і національних меншин України як основи реалізації суверенного права українського народу на самовизначення та створення відповідних механізмів самозахисту державності.

Справедливими є слова В.Скотного: “Жодної прийнятної альтернативи взаємодії науки й релігії не існує. Альтернативою можуть бути лише глобальне невігластво, моральна розпуста, заперечення і знання, і віри, суцільний нігілізм, світоглядний агностицизм, уседозволеність та елементарні лінощі, котрі знищують саме бажання брати участь у пізнанні і перетворенні світу... Однак якщо така взаємодія принципово необхідна і можлива і, навіть більше того, може бути взаємокорисною, то цілком природно виникають питання про конструктивні механізми цієї бажаної інтеграції, про ті ідеальні елементи, ті “мостики”, котрі можуть бути використані для постійного наближення, взаємопроникнення і взаємозбагачення сфер, що інтегруються” [9]. Ці механізми не можуть спиратися лише на словесно виражені побажання чи умоглядні конструкції філософського гатунку, вони мають спиратися на чіткі принципи, що відповідають вищевказаним національним інтересам України, наприклад: свободи совісті, відкритості, толерантності тощо. Серед можливих форм взаємодії науки й релігії можна вже зараз визначити такі напрями:

- сферу освіти, яка є прикладом, природного, органічного взаємозв’язку знання і віри;
- створення релігійно-філософських товариств як постійно діючих дискусійних майданчиків для представників науки й релігії;
- співпраця наукових установ і релігійних організацій під час вивчення культурно-історичної спадщини України.

У період знаходження в зоні глобальної біфуркації роль самоорганізації виходить на перший план, тому слід особливо зауважити про принципову неможливість устанавлення за суспільно-релігійною сферою як складною соціальною системою довготривалого жорсткого контролю чи спроби силового визначення шляху її розвитку з боку держави [4]. Управління взаємодією науки і релігії може розглядатися лише як сприяння діючим у цій сфері тенденціям розвитку [5].

Висновки і перспективи подальших розвідок. На наш погляд, лише на базі постнекласичної науки можна пояснити складні явища й процеси в суспільно-релігійній сфері України під час дослідження взаємодії науки й релігії. Цілком зрозуміло, що в рамках однієї статті не можливо повністю охопити весь спектр можливих шляхів інтеграції науки і релігії у протидії загрозам національній безпеці, тому в подальших дослідженнях треба більше уваги приділяти розкриттю різних аспектів взаємодії цих соціальних інститутів.

Список використаних джерел

1. *Гантінгтон С.* Зіткнення цивілізацій / С. Гантінгтон. – К. : АСТ, 2005. – 263 с.
2. *Ганяк В. Й.* Еволюція метафізики соцініан – шлях від конвергенції до синтезу науки і релігії / В. Й. Ганяк // *Філософія науки: традиції та інновації.* – 2012. – № 1(5). – С. 42–47.
3. *Здіорук С.* Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : монографія / С. І. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.
4. *Козлова О. Н.* Социальная интеграция как движение в зоне бифуркации / О. Н. Козлова // *Глобализация: синергетический подход.* – М. : РАГС, 2002. – С. 125–129.
5. *Моисеев Н. Н.* Судьба цивилизации. Путь разума / Н. Н. Моисеев. – М. : Яз. рус. культуры, 2000. – 223 с.
6. *Осборн Р.* Цивилизация. Новая история западного мира / Р. Осборн. – М. : АСТ, 2010. – 786 с.
7. *Пригожин И.* Философия нестабильности / И. Пригожин // *Вопр. философии.* – 1991. – № 6. – С. 46–57.
8. *Ситник Г. П.* Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2012. – 544 с.
9. *Скотний В. Г.* Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному / В. Г. Скотний. – Дрогобич : Вимір, 2004. – 348 с.
10. *Степин В. С.* Философия и эпоха цивилизационных перемен / В. С. Степин // *Вопр. философии.* – 2006. – № 2. – С. 16–26.
11. *Gawor L.* Szkice o cywilizacji Wydawn / L. Gawor. – Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2009. – 184 s.
12. *Melamed Y.* Spinoza's 'Theological-Political Treatise': A Critical Guide / Yitzhak Y. Melamed, Michael A. Rosenthal. – Cambridge University Press, 2010. – 310 p.